

भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद २७५ (१)

२०१३-१४ मार्गदर्शक तत्वांना मंजूरी देण्याबाबत.

Article 275 (1) of the constitution of India to
accord sanction to Write up of schemes

महाराष्ट्र शासन

आदिवासी विकास विभाग

शासन निर्णय क्रमांक: केंद्रीय-२०१३/प्र.क्र.६९/का-१९

मंत्रालय, मुंबई ४०००३२

दिनांक- ०९/०७/२०१४

वाचा:-

१) शासन निर्णय,आदिवासी विकास विभाग क्रमांक केंद्रीय-२०१३/प्र.क्र.६९/का-१९, दिनांक २२/०५/२०१४

प्रस्तावना:-

भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद २७५(१) या कार्यक्रमाखाली सन २०१३-१४ करिता मंजूर एकूण रु.१२४८९.०० लक्ष निधीपैकी एकूण रु.११६५३.८० लक्ष निधी योजना निहाय खर्च करण्यास आयुक्त,आदिवासी विकास यांना वितरीत करण्यात आलेला आहे. वाचा येथील निर्णयाद्वारे काही योजनांच्या मार्गदर्शक सूचना मंजूर करण्यात आलेल्या आहेत. आता खालील योजनांच्या मार्गदर्शक सूचना मंजूर करण्याचा प्रस्ताव शासनाच्या विचाराधीन होता.

शासन निर्णय-

खालील योजनांच्या/कामांच्या अंमलबजावणीच्या मार्गदर्शक सूचना सोबत जोडलेल्या परिशिष्टानुसार मंजूर करण्यास शासन मंजूरी देण्यात येत आहे. मंजूरी देण्यात आलेल्या सदर मार्गदर्शक सूचनांनुसार वितरीत तरतूदींच्या मर्यादेत योजनांच्या अंमलबजावणीबाबत त्वरीत कार्यवाही करण्यात यावी व योजना पूर्ण झाल्यानंतर त्याचे उपयोगिता प्रमाणपत्र आर्थिक व भौतिक अहवालासह शासनास सादर करण्याची दक्षता घ्यावी.

अ.क्र.	मंजूर योजना	मंजूर निधी (रु.लक्ष)
१	२	३
१	शेतकरी उत्पादक संघटना (Farmers Producer Organization) स्थापन करणे	२००.००
२	शासकीय आश्रमशाळेमध्ये छोटी सायन्स सेंटर उभारणे (Establishing small science centre in Govt. schools)	७०.००
३	आश्रमशाळेतील विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक गुणवत्ता वाढीसाठी फिरते वाचनालय(पथदर्शी प्रकल्प)Mobile active Library for Ashram schools.	३५.२०
४	आश्रमशाळेतील विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक गुणवत्ता वाढीसाठी फिरते वाचनालय(पथदर्शी प्रकल्प)Palas Leaf (Beutea Monosperma) plate Production Project	१३०.००

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०१४०७१०१३३००२७५२४ असा आहे. हा आदेश डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(मनोजकुमार महाले)

कार्यासन अधिकारी

सहपत्र-विवरणपत्र

प्रत,

१. खाजगी सचिव, मा. मंत्री, आदिवासी विकास, महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई.
२. खाजगी सचिव, मा. राज्यमंत्री, आदिवासी विकास, महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई.
३. महालेखापाल (लेखा परीक्षा), महाराष्ट्र-१/२, मुंबई / नागपूर.
४. स्वीय सहायक, मा. प्रधान सचिव, आदिवासी विकास, मंत्रालय, मुंबई.
५. सार्वजनिक बांधकाम विभाग/वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
६. आयुक्त, आदिवासी विकास, महाराष्ट्र राज्य, नाशिक.
७. Managing Director, SFAC, ५th floor, NCUI Auditorium, August Kranti Marg, Hauz khas, New Delhi-११००१६
८. सह सचिव (आस्थापना), आदिवासी विकास, मंत्रालय, मुंबई.
९. संचालक, क्वालीटी एजुकेशन सपोर्ट ट्रस्ट, २३३ वडवली रोड, पो.सोनाळे, ता.वाडा, जि.ठाणे-४२१३०३
१०. संगणक समन्वयक, आदिवासी विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
११. निवड नस्ती (का.१९) आदिवासी विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई.

१.	योजनेचे नांव	शेतकरी उत्पादक संघटना (Farmers Producer Organization) स्थापन करणे												
२	लाभार्थी संख्या.	चंद्रपूर,गोंदिया(अपर आयुक्त आदिवासी विकास,नागपूर),अमरावती व यवतमाळ (अपर आयुक्त आदिवासी विकास,अमरावती)ठाणे व नाशिक जिल्हयातील २५००० आदिवासी शेतकरी												
३	अंमलबजावणी अधिकारी	केद्र शासनाच्या कृषी व सहकार विभागाच्या अधिपत्याखालील Small Farmers Agro Business Consortium,New Delhi ही संस्था												
४	नियंत्रक अधिकारी	आयुक्त,आदिवासी विकास												
५	योजनेचा उद्देश व हेतू	आदिवासी भागातील शेतकऱ्यांना व्यावसायिक शेती करण्यासाठी उद्युक्त करणे, त्यांनी उत्पादीत केलेल्या शेती मालाला प्रक्रीया करून त्यात मूल्य वृद्धी झाल्यावर अशा मालाची एकत्रित विक्री करून शेतकऱ्यांना उत्पादीत मालाचा जास्तीत जास्त फायदा होण्यासाठी शेतकरी उत्पादक संस्था संस्थापित करण्यात येणार आहे. शेतकरी उत्पादक संस्था ही आदिवासी शेतकऱ्यांमर्फत संचालित तथापि व्यावसायीक व्यवस्थापन असलेली संस्था असून ज्यामार्फत आदिवासी क्षेत्रात लागवड करण्यात येणाऱ्या प्रमुख नगदी पिके, औषधी व सुगंधी वनस्पती तसेच शेती पुरक दुग्ध व कुक्कुटपालन व्यवसाय यांच्या उत्पादनासाठी आवश्यक प्राथमिक साहित्य/तंत्रज्ञान/सेवा सुविधा यांचा पुरवठा करणे, उत्पादित मालावर एकत्रितरित्या प्रक्रिया करून विक्री करण्यात येणार आहे. या योजनेत विदर्भातील ४ , नाशिक व ठाणे जिल्हयातील एकुण २५ शेतकरी उत्पादक संस्था तयार करण्यात येणार असुन या संस्थांचे २५,००० आदिवासी शेतकरी सभासद असणार आहेत.												
६	योजना राबविणारी यंत्रणा	Small Farmers Agro Business Consortium,नवी दिल्ली												
७	योजना राबविण्याच्या कार्यपध्दती	<p>१.प्रस्तुत योजना ही ३० महिन्यांच्या कालावधीत राबविण्यात येणार आहे. या योजनेच्या अंमलबजावणीचा वर्षनिहाय/कार्यक्रमनिहाय आराखडा सोबत जोडला आहे. यानुसार चंद्रपूर,गोंदिया,अमरावती , यवतमाळ ,ठाणे व नाशिक जिल्हयात या योजनेची अंमलबजावणी करण्यात येणार असून वर्षनिहाय खर्चाचा तपशील खालीलप्रमाणे आहे.</p> <table><tr><td>वर्ष</td><td>रक्कम(रु.लक्ष)</td></tr><tr><td>पहिले वर्ष</td><td>२७६.७०</td></tr><tr><td>दुसरे वर्ष</td><td>२७६.७०</td></tr><tr><td>तिसरे वर्ष</td><td>२७६.६०</td></tr><tr><td>एकूण</td><td>८३०.००</td></tr><tr><td></td><td></td></tr></table> <p>२.उपरोक्त निधी प्रकल्प अधिकारी,एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प नाशिक यांच्याकडून Small Farmers Agro Business Consortium या संस्थेस उपरोक्तप्रमाणे अदा करण्यात येईल. संबंधित संस्थेने निधीच्या विनियोगाबाबतचे उपयोगिता प्रमाणपत्र प्रकल्प अधिकारी,एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प नाशिक यांना उपलब्ध करून द्यावे. संबंधित</p>	वर्ष	रक्कम(रु.लक्ष)	पहिले वर्ष	२७६.७०	दुसरे वर्ष	२७६.७०	तिसरे वर्ष	२७६.६०	एकूण	८३०.००		
वर्ष	रक्कम(रु.लक्ष)													
पहिले वर्ष	२७६.७०													
दुसरे वर्ष	२७६.७०													
तिसरे वर्ष	२७६.६०													
एकूण	८३०.००													

		<p>संस्थेने सादर केलेल्या (सोबतच्या विवरणपत्रानुसार) वेळापत्रकानुसार व नियोजनाप्रमाणे योजनेची अंमलबजावणी होण्याबाबत दक्षता घ्यावी.</p> <p>३.शेतकरी उत्पादक संस्थांचे कामकाज सुरळीतपणे सुरु राहण्यासाठी तसेच या संस्थांना सामाजिक बंध असावा म्हणून शेतकरी उत्पादक संस्थेमध्ये एकूण सभासद संख्येच्या ५ ते १० टक्के बिगर आदिवासी शेतकरी सभासद राहतील.</p>
८	योजनेच्या अटी व शर्ती	<p>१. अनुसुचित जमातीच्या लाभार्थ्यांची शेतजमीनी त्याचे नावे असावी. व तसा ७/१२ उतारा व ८ अ उतारा लाभार्थ्यांजवळ असावा.</p> <p>३. आदिम जमाती, विधवा महिला, परितक्त्या स्त्रिया यांना प्राधान्य देण्यांत यावे. शेतकरी उत्पादक संस्थांचे कामकाज सुरळीतपणे सुरु राहण्यासाठी तसेच या संस्थांना सामाजिक बंध असावा म्हणून शेतकरी उत्पादक संस्थेमध्ये एकूण सभासद संख्येच्या ५ ते १० टक्के बिगर आदिवासी शेतकरी सभासद राहतील.लाभार्थींची निवड प्रकल्प अधिकार्यांच्या सहकार्याने करण्यात यावी.</p> <p>४.सदर योजनेच्या प्रगतीबाबत आयुक्त,आदिवासी विकास, यांना Small Farmers Agro Business Consortium या संस्थेकडून मासिक/त्रैमासिक माहिती व मंजुर निधीचे उपयोगिता प्रमाणपत्र प्रकल्प अधिकारी,एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प नाशिक यांना संस्थेकडून सादर करण्यात येईल.</p> <p>५ योजनेची अंमलबजावणी करणा-या यंत्रणेने चांगल्या प्रतीची चित्रफीत (सिडी) व छायाचित्रे काढून खर्च अहवालासोबत आयुक्त,आदिवासी विकास यांना सादर करावी.</p> <p>६. प्रकल्पाची छायाचित्रांसह यशोगाथा तयार करुन देणेची कामे संबंधीत प्रकल्प अधिकारी यानी करावी. तसेच योजने विषयी सर्व माहिती उदा. लाभार्थी यादी, फोटो, यशोगाथा इत्यादी अनुषंगीक माहिती आदिवासी विकास विभागाच्या वेबसाईटवर प्रसिध्द करण्याची जबाबदारी संबंधीत संस्थेची राहिल.</p> <p>७. योजनेच्या लक्षांकात बदल करणे व योजना राबविण्याच्या कार्यपध्दतीत बदल करण्याचे अधिकार शासनास राहतील.</p>

Annexure (विवरणपत्र) शेतकरी उत्पादक संघटना (Farmers Producer Organization) स्थापन करणे

I) Detail Plan of The Programme

Sr.	Parameter	Plan																					
1	No. of Farmer producer Organizations (FPOs)	25																					
2	Number of Farmers Interest Groups (FIG)/ Common Interest Groups (CIG)/Women (Interest Groups (WIG) to be mobilized	1200 – 1600 FIGs (The number of farmers in each FIG ranges from 15-20 hence the range)																					
3	No. of farmers to be mobilized at village level	25,000 farmers																					
4	Geographical Coverage	<p>6 Districts (Amravati, Yavatmal, Gondia ,Chandrapur,Nasik and Thane)</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>District</th><th>No of Farmers to be mobilized</th><th>Number of FPO to be registered</th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Gondia</td><td>5000</td><td>5</td></tr> <tr> <td>Yavatmal</td><td>5000</td><td>5</td></tr> <tr> <td>Amravati</td><td>5000</td><td>5</td></tr> <tr> <td>Chandrapur</td><td>5000</td><td>5</td></tr> <tr> <td>Thane & Nasik</td><td>5000</td><td>5</td></tr> <tr> <td>Total</td><td>25,000</td><td>25</td></tr> </tbody> </table>	District	No of Farmers to be mobilized	Number of FPO to be registered	Gondia	5000	5	Yavatmal	5000	5	Amravati	5000	5	Chandrapur	5000	5	Thane & Nasik	5000	5	Total	25,000	25
District	No of Farmers to be mobilized	Number of FPO to be registered																					
Gondia	5000	5																					
Yavatmal	5000	5																					
Amravati	5000	5																					
Chandrapur	5000	5																					
Thane & Nasik	5000	5																					
Total	25,000	25																					
5	Establishment of State Project Management Unit (SPMU) & State Level Monitoring Committee	Small Farmers Agro Business Consortium (SFAC) will set up a State Project Management Unit (SPMU) at Yavatmal which will consist of state project Team Leader supported by team of subject matter specialist as well as administrative staff.A State level Monitoring Committee will be formed under chairmanship of Principal Secretary,Tribal Development Department .																					
6	Crops to be targeted	Rice , SoyaBean, Pulses, Plantation crops, medicinal and auromatic crop; agril allied activities like poultry and dairy and Non Timber Forest Products (NTFP) based commodities or products.																					

7	Outcomes of the project	<p>Economic Impact-</p> <ul style="list-style-type: none"> • Per hectare productivity increased by at least 25 % by end of project period • Increase in net return to farmer (Inflation + 10%) (20% in areas like Chikhaldara and Dharni) • Gap in availability of inputs reduced by 20-25% • Market linkage for the backward and forward integration will be ensure with competitive marketing. • Additional employment generated due to increased intensity of farming • reduction in migration <p>Social Impact -</p> <ul style="list-style-type: none"> • Social capital built in the form of FIGs and FPOs • Improved gender relations and decision making of women farmers enhanced in FIG & FPOs by giving them board member positions • Institutional stability • Increased bargaining power for input purchase and output marketing • Reduced social conflicts and risks and enhanced welfare at the household level • Leadership role of producers in technology absorption, market linkage and leveraging technologies, information from the mainstream organizations • Environmental benefits due to adoption of Good Agricultural Practices
8	Strategy of the project	<p>Strategy for technical Intervention to ensure livelihood and food security of the tribal small farming households in Maharashtra as supporting activity of FPO formation :</p>

		<ul style="list-style-type: none"> • Mobilize farmers into groups of between 15-20 members at the village level (called FIGs) and building up their associations to an appropriate federating point i.e. Farmer Producer Organizations (FPOs) • Strengthening farmer capacity through agricultural best practices for enhanced productivity. • Create new or strengthen existing value chains in NTFP and other accessible forest produce through investments in skill and asset building for products such as lac, tendu leaves and bamboo. • Ensuring access to and usage of quality inputs and services for incentive agriculture production and enhancing cluster competitiveness. • Facilitating access to fair and remunerative markets including linking of producer groups to marketing opportunities through aggregation. • Converging existing State programs and budgets to make planned investments in land and water resource development and creation of productive community assets for value-addition. • Bridging Yield Gaps of the major crops grown in the region. • Emphasizing soil health issues by approaching soil and water conservation to achieve better agricultural productivity and hence food security of tribal small holders • Improving irrigation, coverage of watershed, Massive Farm pond programme & micro irrigation for small holders etc. • Incremental surplus income to the small holders tribal household by promoting interventions like promoting improved Orchards for horticultural crops, Management and preservation units depending on the market demand and Agri + Allied interventions around CDC centre along with Vet care and NADEP/ vermicompost, poultry and Specific NTFP interventions wherever feasible.
--	--	--

9	Value addition in Post –Harvest activities	Value chain development activities which could be taken up by the mobilized FPOs such as Mini Rice and Dal mills, Small Oil expellers/ crushers etc. will be facilitated through convergence with other Government schemes and programs.
10	Convergence with other Government schemes	The SPMU will work closely with the Tribal Development Department and other stakeholders in the State to identify funding sources for value chain activities and prepare project proposals on behalf of the FPOs being promoted. Additional financial resources will be mobilized from on-going Central and State schemes to strengthen the FPOs.
11	Monitoring & Evaluation(M & E)	SFAC will create a sophisticated Management Information System (MIS) to track the progress of the project and provide a regular reports to the State Govt. SFAC will also conduct M & E visits after completion of each stage for FPO Promotion undertaken by Resource Institutions and conduct a physical and financial audit. TDD will have direct access to the online MIS.
12	Project Duration	30 months from date of formal launch
13	Budget	INR 830 lakhs

Budget details for Mobilizing 25 FPOs

Sr.No.	Particular	Unit	Unit Cost (In Rs.)	No. of Units	Year wise requirement of fund			Total Amount (Rs.In Lakhs)
					Yr-I	Yr-II	Yr-III	
1	FPO Formation	No.of FPO	32,29,000	25	269.1	269.1	269.1	807.3
2	project Monitoring & Evaluation	No.of farmers	55	25,000	4.6	4.6	4.6	13.8
3	SFAC supervision charge	Lumpsum @ 1.0 %		1%	3.00	3.00	3.00	9.0
Total					276.7	276.7	276.7	830.00

Total budget of Rs.830 lakhs (Rs.Eight crores & Thirty lakhs only) will be required over period of two and half years.

1	Per Farmer cost (Rs.)	3229
2	Cost per FPO (Rs.)	32,29,000
3	Total No of FPO to be promoted (Nos.)	25
4	Total budget for 22 FPO Formation (Rs.)	8,07,25,000

Annexure (विवरणपत्र) शेतकरी उत्पादक संघटना (Farmers Producer Organization) स्थापन करणे

I-Stages of project Development, Timeline, Deliverable and Measures of Verification for Formation of FPOs-

A. SFAC Level :

Time Frame	Key Activities
31 July, 2014	Identification of Resource Institutions for FPO Promotion, District wise allocation to Resource Institution
15 August, 2014	Issuing work order and signing MoU with RIs, Simultaneously FPO Promotion work will start as per Policy and Process Guidelines.
30 th September, 2014	Setting-up a State Project Management Unit (SPMU) at Yavatmal

B. Resource Institution Level :

Time Frame	Key Activities	Deliverables	Means of Verification
31 October, 2014	Stage One: Pre project Implementation		
	i) Baseline on volume, value & market access, centrality analysis, ii) Identification of product specific clusters iii) Feasibility Analysis-break-even estimates iv) Project Implementation Plan-procurement, inputs, storage and marketing	Detailed Project Report (Checklist provided) i) List of Product specific clusters identified ii) Database of farmers prepared, computerized and analyzed iii) Various interface table prepared	i) Submitted DPR ii) Meeting minutes and photographs of meetings iii) Inception report
30 April, 2015	Stage Two: Enhancing Capacity & Implementation of Surplus Farm Production Plan (Mobilization Phase)		
	i) Village meetings-identify potential farmers, identify opinion leaders ii) Identification of Local Resource Person(LRP)/(BF)Business	i) Farmers Organized into FIGs, LRP identified and training completed on improved agriculture practices ii) FIG formed (min 50%) of target iii) Trained LRP/BF ready for deployment in field	i) List of FIGs/FIG registers ii) List of LRP/BF/LF trained and ready for deployment

	Facilitator/Lead Farmer(LF) Identification iii) Identifying Value-proposition for setting FPO (logic of collectivization) iv) Exposure Visit of Farmers/opinion leader	iv) Farmers realized benefits in terms of increased yield and less expenditures	iii) Training curriculum, training report & participant list iv) Stage II report
30 September, 2015	Stage Three: Pre-formation stage of FPO/Collective and preparation of FPOs business plan through FIG level exercise		
	i) Start up shareholders campaign ii) Identification of training needs & imparting training to promoters farmers of FPO iii) FIG meeting & orientation started for FPO scoping visit of promoters farmers iv) FPO forming process initiated	i) Min 5 village level agri business potential, gap analysis exercise done. ii) Information documented and business plan drafted and shared with FIGs members iii) 2 modulated trainings imparted to lead/promoters farmers on Business plan iv) FIGs shown some trends/indicators for collective action vi) Business case of FPO/Collective prepared (checklist provided) vii) Farmers detailed information list prepared viii) Share money from 500 farmers collected through FIGs	i) FIG meeting registers and i) shareholders list prepared ii) Business plan available at FPO level and known to min 10% iii) Farmers information list prepared iv) FPC Accounts Statement v) Six monthly report
31 January, 2016	Stage Four: FPO formation stage		
	i) Identification of FPO promoters by FIGs ii) Initiation of statutory process required for formation of FPO like attainment of PAN, DIN of Directors etc. iii) Stabilize New Surplus Production System & Farmers in 2 nd Crop Cycle iv) Membership drive Continues and framing of Bye-	i) Demonstration of Farmer Patronage to project Concept (70% repeat farmers) ii) Collectivization arrangements (FPO) Instituted iii) Share money from 750 farmers collected iv) Institutional Arrangements for Market Access Placed v) Training conducted for farmers	i) Demo Farmers List ii) Minutes of FG and associative tier meetings, photographs iii) List of shareholders

	laws/MoA(Memorandum of Association)/AoA(Articles of Associations), v) incorporation of FPO vi) Training of FIG members & promoters on FPOs		
15 th July,2016	Stage Five: (FPO establishment stage)		
	i)Physical establishment of FPO ii)Capacity Building (CB) & inputs need assessment iii)Strengthening FPO – providing services for system development (Operating System, MIS, HR), iv)Business Planning Exercise v)Market Linkage for Produce vi)Interface with buyers/marketers vii)Increasing FPOs equity through matching grants from SFAC	i)FPOs established, office/outlets opened ii) FPO/Collective/Aggregation Structure Placed iii)FIG members deposited their share money iv)Certificate of FPO incorporation awarded v)1 st General Body Meeting conducted within 90 days of incorporation vi)FPOs have formally applied to SFAC for equity matching grants vii)FPOs successfully passed in due diligence report prepared by Chartered Accounts and submitted to SFAC	i)Minutes of meeting ii)FIG subscription to FPO/collective iii)Registration & Compliances iv)Business Plan with key business processes v)List of buyers consulted, meeting report & outcome (MoU on price, volume and grading) vi) Minutes of Boards of Directors(BoDs) register vii)Due diligence report submitted to SFAC and matching grant released to FPOs
15 th November,2016	Stage Six: Business Plan		
	Implementation of business plan of FPO	i)Min 25% business activities executed as per plan ii)Statutory Clearance obtained to carry out business activities iii)Operating system grounded iv)Minimum 10% target farmers accessed improved agriculture services including better access to market	i)Business Plan – including financing plan ii)Regulatory approvals for FPO activities iii)Certificates from concerned dept. obtained iv)Farmers field Book (FFB)

			v)Increased business turn over of FPOs and related in MIS and balance sheet vi)Pre project ends Report
15 th March,2017	Stage Seven: Phase out System for post-project Sustainability		
	Phase out System for post-project Sustainability	i)Agreement executed between Resource Institution(RI) & Livelihood Promotion Organisation (LPO) for long term support ii) Boards of Directors (BoDs) passed resolution for long term Agreement iii)Farmer Producer Company (FPCs) & shareholders have started getting income from the business activities and showing growth track iv)FPOs are regular in BoD meetings, AGM, internal Audits and Stationary Audits with minimum deviation	i)Copy of Agreement ii)Minutes of BoD Register iii)FPCs balance sheet iv)BoD, AGM registers and Satisfactory Reports of Auditors v)Project ends report

Annexure (विवरणपत्र) शेतकरी उत्पादक संघटना (Farmers Producer Organization) स्थापन करणे

II-stages of project development, timeline deliverable and verifiable indicators for Monitoring and Evaluation

Time -Line	Key parameter to Monitor for FPO Promotion	Key Activities	Deliverables
30 th April,2015	i)No. of farmers mobilized ii) No. of training activities organized iii) No. of FIGs formed v) No. of bank accounts opened vi) No. of LRPs trained vii) Level of general awareness of concept amongst the members; viii) Any other	Monitoring visit to each cluster; Discussion with targeted FIGs members	Monitoring reports and photographs
30 th September 2015	i)Records of FIG meetings; ii)Collective actions taken iii)Draft business plan iv)Savings in accounts to FIGs v)Detail list of member farmers prepared vi)Share money collected from members vii)Nos. of training conducted for lead farmers on Business case/FPO administration	Monitoring visit to each cluster; Discussion with targeted FIGs members	Monitoring reports and photographs
31 st January,2016	i)FPO promoters identified ii)Statutory requirements for FPO registration completed iii)Training and widespread awareness on roles and responsibility of members and elected members conducted iv)FPO operation systems and procedure defined and shared with members v)Collective actions initiated (at least at FIG level)	Monitoring visit to each cluster; Discussion with targeted FIGs members	Monitoring reports and photographs

15 th May,2016	i)FPO registration completed and share certificates issued to members ii)Demand assessment carried out iii)Different commodities for operation of FPO formed; iv)Role and responsibility of elected members cleared v)Human resources placed for day-to-day activities vi)FPO management software installed	Monitoring visit to each cluster; Discussion with targeted FIGs members	Monitoring reports and photographs
15 th November,2016	i)Business plan implemented ii)Statutory requirement and licenses for business activities obtained iii)Revenue receipt started by company iv)Minimum 40% member farmers conducted business with company	Monitoring visit to each cluster; Discussion with targeted FIGs members	Monitoring reports and photographs
15 th March,2017	i)RI exit plan prepared ii)Agreements with various vendors, suppliers, resource institutions, research institutions conducted; iii)FPC showcasing sign of income and sustainability iv)FPOs BoD meetings, AGM, Internal Audit and Statutory Audits conducted	Monitoring visit to each cluster; Discussion with targeted FIGs members	Monitoring reports and photographs

-----*-----*

१.	योजनेचे नांव	आश्रमशाळेतील विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक गुणवत्ता वाढीसाठी फिरते वाचनालय(पथदर्शी प्रकल्प)(Mobile Active Library for Ashram Schools)
२	लाभार्थी संख्या.	१० आश्रमशाळेतील विद्यार्थी
३	अंमलबजावणी अधिकारी	प्रकल्प अधिकारी,एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प जव्हार
४	नियंत्रक अधिकारी	आयुक्त,आदिवासी विकास,नाशिक
५	योजनेचा उद्देश व हेतू	विशेष प्रशिक्षित ग्रंथपालांच्या मदतीने आश्रमशाळेत इयत्ता १ ली ते ७ वीच्या वर्गात शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांची वाचनाची प्रगती तपासून त्यांच्यात वाचनाची गोडी अवांतर वाचनाच्या माध्यमातून वाढविणे, अवांतर वाचनासाठी शैक्षणिक पुस्तके उपलब्ध करणे,उपलब्ध केलेले पुस्तकांचा वापर करण्याबाबत(मोठ्याने वाचन,सामूहीक पुस्तक वाचन,पुस्तक चाचणी परिक्षा,पुस्तकांवर आधारित चर्चा करणे इत्यादी) उद्युक्त करणे, तसेच मुलांना वाचनाची सवय अंगी बाणण्यासाठी शाळेतील शिक्षकांना याबाबत प्रशिक्षित करणे, विद्यार्थ्यांना दृक श्राव्य माध्यमातून (प्रोजेक्टर इत्यादी) विद्यार्थ्यांना विविध विषयांची चित्रफीती दाखविणे व एकूणच विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक गुणवत्ता वाढविण्याचा प्रयत्न करणे हा या पथदर्शी योजनेचा मुख्य उद्देश आहे.
५	योजना राबविणारी यंत्रणा	प्रकल्प अधिकारी,एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प जव्हार व तांत्रिक सहकार्य क्वॉलीटी एज्युकेशन सपोर्ट ट्रस्ट, ठाणे (क्वेस्ट)
८	योजना राबविण्याच्या कार्यपद्धती	<p>प्रस्तुत योजना ही व शैक्षणिक क्षेत्रातील पथदर्शी स्वरूपाची असल्याने या योजनेच्या अंमलबजावणीत अंतर्भूत असलेल्या तांत्रिक बाबींची अंमलबजावणी क्वेस्ट संस्थेच्या तांत्रिक सहकार्याने खालीलप्रमाणे करण्यात येईल.</p> <ol style="list-style-type: none"> १) प्रकल्प अधिकारी,जव्हार यांच्या कार्यक्षेत्रातील १० शासकीय आश्रमशाळांची निवड संबंधीत संस्थेच्या सहकार्याने करण्यात यावी. २) ५ आश्रमशाळांचा एक गट व याप्रमाणे २ गट तयार करण्यात येवून प्रत्येक गटात २ प्रकल्प सहयोगी (विशेष प्रशिक्षित ग्रंथपाल) (Project Associate) यांची नियुक्ती क्वेस्ट संस्था करेल. ३) प्रकल्प सहयोगी एका आठवड्यात एका दिवशी एक शाळा याप्रमाणे ५ शाळांवर वाचन कार्यशाळा घेतील. याप्रमाणे १ आठवड्यात दोन्ही गटातील १० शाळांवर वाचन कार्यशाळा आयोजित करण्यात येतील. एकूणच १ शाळेस महिन्यातून ४ वेळा वाचन कार्यशाळा आयोजित केल्या जातील. ३) प्रकल्प सहयोगी मार्फत या १० शाळातील इ.१ ली ते ७ वी मधील सर्व मुलांची नोंद घेण्यात येवून विद्यार्थ्यांची वाचन क्षमतेची नोंद असलेला विद्यार्थीनिहाय डेटाबेस तयार करण्यात येईल.

		<p>४) उपलब्ध झालेल्या डेटाबेस नुसार प्रत्येक शाळेत विद्यार्थ्यांचे गट करण्यात येवून प्रत्येक गटात वाचनाची आवड वाढण्यासाठी प्रोत्साहीत करण्यासाठी विविध उपक्रम प्रकल्प सहयोगी घेतील. इ.१ ली ते ६ वी मधील विद्यार्थ्यांना वाचनाची आवड निर्माण व्हावी म्हणून मोठ्याने वाचणे, सामूहिक वाचन आणि पुस्तकांच्या संबंधीच्या कार्यक्रम इत्यादी प्रकल्प सहयोगी यांच्यामार्फत करण्यात येईल. इ.७ वी च्या विद्यार्थ्यांनी आठवड्यातून एकदा पुस्तके वाचनासाठी उपलब्ध करण्यात येतील.</p> <p>५) निवड झालेल्या आश्रमशाळेतील मुख्याध्यापकांना या योजनेच्या अंमलबजावणीसाठी वेळ उपलब्ध करून देण्याबाबत नियोजन करण्याबाबत तसेच शाळेतील किमान ४ शिक्षकांना या कार्यक्रमात सहभागी करून घेणेबाबत प्रकल्प अधिकार्यांनी सूचना द्याव्यात. जेणेकरून या योजनेची अंमलबजावणी पुढील काळात सुरळीत होईल.</p> <p>६) आश्रमशाळेतील त्या त्या दिवसाची वाचन कार्यशाळा पूर्ण झाल्यानंतर योजनेच्या Activities बाबतचा मासिक तपशील (Monthly Log) प्रकल्प अधिकारी यांना सादर करतील.</p> <p>७) योजनेच्या अंमलबजावणीचा मासिक आढावा प्रकल्प अधिकारी यांच्याकडून घेण्यात येईल. तसेच दर ६ महिन्यांनी याची माहिती आयुक्त आदिवासी विकास नाशिक यांना संस्थेकडून सादर करण्यात येईल. आवश्यकतेनुसार आदिवासी विकास विभागाकडून प्रकल्प क्षेत्रावर भेटी दिल्या जातील. तसेच सदरील माहिती वेबसाईटवर उपलब्ध करणेबाबत कार्यवाही संस्थेने करावी.</p> <p>८) या योजनेच्या अंमलबजावणीमुळे विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक क्षमतेत वाढ झाली किंवा कसे याबाबत प्रतिवर्ष प्रति विद्यार्थी नोंदी संस्थेने (योजनापूर्व कालावधीशी तुलना करून) सादर कराव्यात.</p> <p>९) हा कार्यक्रम सलग ३ वर्षे राबविण्यात येईल. या योजनेच्या अंमलबजावणीचे फलित प्रतिवर्षी तपासण्यात येईल.</p> <p>१०) योजनेच्या अंमलबजावणीसाठी आवश्यक कुशल मनुष्यबळ उपलब्ध करून त्याचे व्यवस्थापन प्रचलित कामगार कायदानुसार करण्याची जबाबदारी संस्थेची राहिल. तसेच योजना अंमलबजावणीत संस्थेच्या सदस्यांना हानी/दुखापती झाल्यास त्याची जबाबदारी शासनाची असणार नाही.</p> <p>११) संस्थेद्वारे योजनेच्या अंमलबजावणीकरिता नियुक्त कर्मचार्यांना मानधन /भत्ते इत्यादी अदा करण्याची जबाबदारी संस्थेची राहिल.</p>
--	--	--

		<p>१२) या योजनेच्या उद्दीष्टांच्या पूर्ततेच्या दृष्टीकोनातून अंमलबजावणीसाठी संस्थेकडून नियुक्त करण्यात येणारे कर्मचारी हे आवश्यक अर्हता व व्यावसायिक तज्ञता प्राप्त असणारे असतील याबाबत आवश्यक ती दक्षता संस्थेने घ्यावी. तसेच योजनेची अंमलबजावणी तातडीने होण्यासाठी या कर्मचाऱ्यांची नियुक्ती संस्थेने विनाविलंब करावी.</p> <p>१३) विद्यार्थ्यांना उपलब्ध करावयाची पुस्तके, प्रोजेक्टर इत्यादी शैक्षणिक साहित्य एका शाळेवरून दुसऱ्या शाळेत या कामी वापरण्यात येणाऱ्या मोबाईल वाहनातून करण्यात येईल. सदर वाहन हे प्रकल्प सहयोगी यांनी चालवून त्याचे परिरक्षण करावयाचे आहे. यासाठी वेगळ्याने चालक उपलब्ध करण्यात येणार नाही.</p> <p>१४) योजनेच्या अंमलबजावणीसाठी संबंधित संस्थेने शिफारस केल्यानुसार आवश्यक असणारे वाहन प्रकल्प कार्यालयाकडून खरेदी केले जाईल. योजनेच्या उद्दीष्टानुसार अंमलबजावणीसाठी आवश्यक ती खरेदी (सोबतच्या विवरणपत्रात नमूद केल्यानुसार) संस्थेकडून करण्यात यावी. खरेदी केलेले साहित्य हे आदिवासी विकास विभागाच्या मालकीचे राहील. या योजनेसाठी आवश्यक साहित्याची खरेदी करताना योग्य गुणवत्तेचे व मानकाचे साहित्य प्रकल्प क्षेत्रावर पोहोचवण्याची जबाबदारी संस्थेची राहील. सदर साहित्य सामुग्रीची खरेदी करताना पारदर्शकपणा, गुणवत्ता, कार्यक्षमता व आर्थिक काटकसर या तत्वांची अंमलबजावणी संस्थेने करावी.</p> <p>१५) योजनेच्या अंमलबजावणीच्या अनुषंगाने उद्भवणाऱ्या लेखापरिक्षणास सर्व ते सहकार्य करण्याची जबाबदारी संस्थेची राहील.</p> <p>१६) मोबाईल लायब्ररी करीता वापरण्यात येणाऱ्या वाहनावर आदिवासी विकास विभागाचा लोगो व योजनेसंबंधी माहिती या संबंधीची प्रतिकृती संस्थेमार्फत तयार करून त्यास मान्यता घेवून गाडीवर लावण्यात यावे. लायब्ररीसाठी संस्थेने सुचविल्यानुसार वाहनात आवश्यक ते बदल करण्यात यावेत. तसेच लायब्ररीसाठी आवश्यक असणारी शैक्षणिक पुस्तके ही संस्थेच्या शिफारशीनुसार खरेदी करण्यात यावीत.</p> <p>१७) या योजनेच्या अंमलबजावणीसाठी खालीलप्रमाणे निधी संस्थेस अदा करण्यात यावा.-</p> <p>अ) प्रथम वर्ष — प्रकल्प अधिकारी व संस्थेदरम्यान योजनेच्या अंमलबजावणी संबंधीच्या करारनामा झाल्यानंतर रु. २०.८४ लक्ष निधी अदा करण्यात येईल. सदर निधी सोबत</p>
--	--	---

		<p>जोडलेल्या अंदाजित खर्चाच्या तक्त्यानुसार (विवरणपत्र) खर्च करण्यात यावा.</p> <p>आ) द्वितीय वर्ष — रु. १७.९० लक्ष योजनेच्या प्रथम वर्षाच्या अंमलबजावणीच्या फलितानुसार व खर्चाबाबत उपयोगिता प्रमाणपत्र संस्थेकडून प्राप्त झाल्यावर निधी अदा करण्यात येईल.</p> <p>इ) तृतीय वर्ष- १९.४१ लक्ष योजनेच्या द्वितीय वर्षाच्या अंमलबजावणीच्या फलितानुसार व खर्चाबाबत उपयोगिता प्रमाणपत्र संस्थेकडून प्राप्त झाल्यावर निधी अदा करण्यात येईल.</p> <p>संस्थेने केलेल्या खर्चाची माहिती ए.आ.वि.प्र.जव्हार यांना प्रतिवर्ष सादर करावी.</p>
११	योजनेच्या अटी व शर्ती	<ol style="list-style-type: none"> १. ही योजना पथदर्शी अभ्यास प्रकल्प म्हणून ए.आ.वि.प्र.जव्हार यांच्या कार्यक्षेत्रातील १० शासकीय आश्रमशाळांमध्ये राबविण्यात यावी. २. या योजनेच्या अंमलबजावणीसंबंधी आवश्यक तो करार योजना राबविण्याच्या कार्यपद्धती नमूद मुद्यांच्या आधारे प्रकल्प अधिकारी यांनी क्वेस्ट या संस्थेसोबत करावा. ३. योजना अंमलबजावणीत संस्थेकडून अपेक्षित फलनिष्पत्ती / विलंब होत असल्याचे निदर्शनास आल्यावर संस्थेला १४ दिवसांची नोटीस देवून करार रद्द करण्याची कार्यवाही करण्यात येईल. ४. करार रद्द झाल्यास संस्थेस अदा केलेला निधी संस्थेने करार रद्द झाल्याच्या दिनांकापासून ३० दिवसांच्या आत संस्थेकडील अखर्चित निधी शासनास परत करावा लागेल.
१२	योजनेचे संनियंत्रण व मूल्यमापन	<p>प्रस्तुत योजना ही शैक्षणिक क्षेत्रातील पथदर्शी स्वरूपाची असल्याने या योजनेच्या अंमलबजावणीस गती व दिशा देण्यासाठी खालील समिती गठीत करण्यात यावी.</p> <ol style="list-style-type: none"> १. अपर आयुक्त, आदिवासी विकास, ठाणे — अध्यक्ष २. प्रकल्प अधिकारी, ए.आ.वि.प्र.जव्हार — सदस्य ३. जिल्हा शिक्षण अधिकारी, जिल्हा परिषद, ठाणे — सदस्य ४. सहाय्यक प्रकल्प अधिकारी (शिक्षण) ए.आ.वि.प्र.जव्हार-सदस्य सचिव <p>या समितीने योजनेच्या अंमलबजावणीदरम्यान त्रैमासिक तपासणी करून योजनेच्या फलिताचे मूल्यमापन करावे, योजनेच्या अंमलबजावणीतील समस्या असल्यास त्यांचे निराकरण करावे. तसेच योजनेच्या अंमलबजावणीबाबतचे समितीचे सहामही अभिप्राय आयुक्त, आदिवासी विकास, तसेच शासनास अवगत करावे.</p>

विवरणपत्र-

आश्रमशाळेतील विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक गुणवत्ता वाढीसाठी फिरते वाचनालय(पथदर्शी प्रकल्प)

	योजनेचा अंदाजित खर्च	या योजनेचा अंदाजित खर्च रु.६२.१५ लक्ष असून त्याचा तपशील खालीलप्रमाणे आहे.			
A	Items	Yearwise anticipated Expenditure			Grand Total
	Description	Year 1	Year 2	Year 3	
1	Vehicle(to be purchased by project office,Javhar)	3,97,000	-	-	3,97,00
2	Inventor,Battery,Solar panel+ accesories	80,000	-	-	80,000
3	Projector+Screen+Speakers	70,000	-	-	70,000
4	laptop+software+modems	80,000	-	-	80,000
5	books	2,50,000	50,000	50,000	3,50,000
6	Camera	15,000	---	---	15,000
7	Material costs @ Rs.100 per child per year	3,20,000	3,20,000	3,20,000	9,60,000
	Total Capital Cost (A)	12,12,000	3,70,000	3,70,000	19,52,000
B	Recurring Costs				
	Programme				
	Description				
1.1	project Associates Honorarium @ Rs.15000 per month each for 4 persons	7,20,000	7,92,000	8,71,200	23,83,200
1.2	project Associates communication allowance @ Rs 1200 per month for people	57,600	57,600	57,600	1,72,800
1.3	Training Costs @Rs.10000 per person per year	40,000	44,000	48,000	1,32,400
1.4	Lodging and Boarding during training @Rs.250 per person	12,000	13,056	14,544	39,600
1.5	Matearial Costs @Rs.100 per child per year	3,20,000	3,20,000	3,20,000	9,60,000
	Total Personnel Cost	8,29,600	9,06,656	9,91,744	27,28,000
2	Overhead Expenses				
2.1	Fuel and Maintenance Charges Rs.1000 per day for 20 days a month for 10 months per year	2,00,000	2,40,000	2,88,000	7,28,000
2.2	Vehicle insurance per year		15000	17000	32000
2.3	Personal accident insurance @ Rs.3000 per person per year	12000	12000	12000	36000
2.4	Miscellaneous charges @ Rs.60000 per year	60000	60000	60000	1,80,000
	Total overhead Costs	2,72,000	3,27,000	3,77,000	9,76,000
	Total Recurring Costs (B)	14,21,600	15,53,656	16,88,744	46,64,000
C	Admin costs (C) -12% of (B)	1,70,592	1,86,439	2,02,649	5,59,680
	Grand total (A)+(B)+(C)	24,84,192	17,90,095	19,41,393	62,15,680
	10% increase in the Honorariums,food and stay in Yr 3 and 3; Fuel and maintenance – 20% increase in Yr 2 and 3				

१.	योजनेचे नांव	पळस पानांपासून पत्रावळी तयार करणे																											
२	योजनेतील युनिट/लाभार्थी संख्या.	५ युनिट (एकूण १२० महिला)																											
३	योजनेतील प्रस्तावित लाभ क्षेत्र	गडचिरोली जिल्हा (०३ प्रकल्प-गडचिरोली, अहेरी, भामरागड)																											
४	योजनेसाठी येणाऱ्या खर्चाचे अंदाजपत्रक	<p>एका युनिटसाठी रु.२६.०० लक्ष याप्रमाणे ५ युनिटसाठी एकूण अपेक्षित खर्च रु.१३०.०० लक्ष</p> <p>पळसपान पत्रावळी उत्पादनासाठी एका युनिटचा खर्चाचा तपशील:-</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>अ.क्र.</th><th>घटक कार्यक्रम</th><th>प्रस्तावित खर्च रु.लाखात</th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td>१</td><td>प्रती घटक शेड</td><td>१५.००</td></tr> <tr> <td>२</td><td>पळस पत्रावळी शिलाई मशिन २० नग</td><td>१.८०</td></tr> <tr> <td>३</td><td>पळस पत्रावळी प्रेस मशिन ४ नग</td><td>२.४५</td></tr> <tr> <td>४</td><td>खेळते भांडवल</td><td>५.००</td></tr> <tr> <td>५</td><td>बीजपुरवठा</td><td>०.५०</td></tr> <tr> <td>६</td><td>बोअरवेल व पाणी पुरवठा टाकी</td><td>१.२५</td></tr> <tr> <td></td><td>प्रती घटक एकूण खर्च</td><td>२६.००</td></tr> <tr> <td></td><td>एकूण ५ युनिट साठी एकूण खर्च</td><td>१३०.००</td></tr> </tbody> </table>	अ.क्र.	घटक कार्यक्रम	प्रस्तावित खर्च रु.लाखात	१	प्रती घटक शेड	१५.००	२	पळस पत्रावळी शिलाई मशिन २० नग	१.८०	३	पळस पत्रावळी प्रेस मशिन ४ नग	२.४५	४	खेळते भांडवल	५.००	५	बीजपुरवठा	०.५०	६	बोअरवेल व पाणी पुरवठा टाकी	१.२५		प्रती घटक एकूण खर्च	२६.००		एकूण ५ युनिट साठी एकूण खर्च	१३०.००
अ.क्र.	घटक कार्यक्रम	प्रस्तावित खर्च रु.लाखात																											
१	प्रती घटक शेड	१५.००																											
२	पळस पत्रावळी शिलाई मशिन २० नग	१.८०																											
३	पळस पत्रावळी प्रेस मशिन ४ नग	२.४५																											
४	खेळते भांडवल	५.००																											
५	बीजपुरवठा	०.५०																											
६	बोअरवेल व पाणी पुरवठा टाकी	१.२५																											
	प्रती घटक एकूण खर्च	२६.००																											
	एकूण ५ युनिट साठी एकूण खर्च	१३०.००																											
५	योजना राबविणारी यंत्रणा	प्रकल्प अधिकारी, ए.आ.वि.प्र. गडचिरोली, अहेरी, भामरागड व प्रादेशिक मुख्य वनसंरक्षक गडचिरोली																											
६	नियंत्रण अधिकारी	अपर आयुक्त आदिवासी विकास, नागपूर व प्रधान मुख्य वनसंरक्षक नागपूर																											
७	योजनेचा उद्देश व हेतू	<p>बहुसंख्य आदिवासी जंगलामध्ये व जंगलाचे आसपास वास्तव्यास असल्याने जंगलातील पळस झाडाची पाने गोळा करून शेजारच्या शहरामध्ये विक्री करत असतात. परंतु यापासून त्यांना हवा तसा आर्थिक फायदा होत नाही. यासाठी पळस पानापासून पत्रावळी बनविणे यासाठी उपलब्ध असलेली यंत्रसामुग्री देवून त्यापासून पत्रावळी तयार करून विक्री केल्यास एक शाश्वत उत्पन्नाचे साधन निर्माण होवून त्यांची आर्थिक स्थिती सुधारण्यास मदत होणार असल्याने सदरील योजना मंजूर करण्यात येत आहे.</p>																											
८	योजना राबविण्याच्या कार्यपद्धती	<p>१.आयुक्त आदिवासी विकास नाशिक हे योजनेचा निधी अपर आयुक्त नागपूर यांचेमार्फत प्रधान मुख्य वन संरक्षक नागपूर प्रादेशिक मुख्य वनसंरक्षक गडचिरोली यांना वितरीत करतील.</p> <p>२.वनविभाग गाव पातळीवरील नोंदणीकृत संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीच्या सहभागातून पळसपानांचे संकलन करणे व तेंदूपाने संकलन पद्धतीनुसार मंजूरी देणे, प्रकल्प केंद्रावर २४ महिलांमार्फत पत्रावळी शिलाई करणे व प्रेस करणे, मजूरांना दरमहा मंजूरी अदा करणे.</p>																											

		३.तयार पत्रावळीची विक्री करुन प्राप्त झालेल्या निधीचा पुर्नवापर करणे, प्राप्त नफयामधून ५० टक्के मजुरांना बोनस देणे व उर्वरित ५० टक्के मधून प्रकल्प वाढीसाठी वापर करणे.
९	लाभार्थी निवडीची कार्यपद्धती	१.संबंधीत प्रकल्प अधिकारी व वनविभाग अनुसूचित जमातीच्या दारिद्र्य रेषेखालील महिला लाभार्थ्यांची निवड करतील. २.सदर योजनेमध्ये आदिम जमातीच्या महिला लाभार्थ्यांना प्राधान्य देण्यात यावे. ३.अपंग लाभार्थ्यांना नियमानुसार प्राधान्य देण्यात यावे.
१०	योजनेच्या अटी व शर्ती	१.महिला लाभार्थी ह्या अनुसूचित जमातीच्या व दारिद्र्य रेषेखालील असाव्यात. २.सदरच्या योजनेमध्ये आदिम जमातीच्या महिलांना प्राधान्य देण्यात यावे. ३.अनुसूचित जमातीच्या बेरोजगार,निराधार,परितक्त्या,विधवा महिलांना प्राधान्य देण्यात यावे. ४.योजना अंमलबजावणीच्या कार्यपद्धतीत तसेच योजनेच्या अटी – शर्ती व लक्षांकात बदल/लक्षांक वर्ग करण्याचे अधिकार आयुक्त आदिवासी विकास महाराष्ट्र राज्य,नाशिक यांना राहिल. ५.सदर योजनेचा मासिक/त्रैमासिक प्रगती अहवाल व खर्च अहवाल तसेच खर्चाचे उपयोगिता प्रमाणपत्र संबंधीत प्र.अ.अपर आयुक्त व आयुक्त,आदिवासी विकास म.रा.नाशिक यांना सादर करणे बंधनकारक राहिल. ६.योजने अंतर्गत लाभ दिलेल्या लाभार्थ्यांची माहिती आदिवासी विकास विभागाच्या संकेतस्थळावर प्रसिध्द करण्याची जबाबादारी संबंधीत अपर आयुक्त व प्रकल्प अधिकारी, संबंधीत विभाग यांची संयुक्तिकरित्या राहिल.
११	योजनेचे संनियंत्रण व मूल्यमापन	योजनेचे मूल्यमापन अपर आयुक्त,आदिवासी विकास,नागपूर यांनी करावे व फलनिष्पत्ती अहवाल आयुक्त,आदिवासी विकास नाशिक यांना सादर करावा.

-----*-----*

१.	योजनेचे नांव	शासकीय आश्रमशाळेमध्ये छोटी सायन्स सेंटर उभारणे (Establishing Small Science center in /Govt.Schools)
२	योजनेतील युनिट/लाभार्थी संख्या.	नाशिक व ठाणे विभागातील ०५ शासकीय आश्रम शाळा अ)प्रकल्प राजूर- १ पैठण (मुर्लीची आश्रमशाळा) ता.अकोले जि.अहमदनगर ब) प्रकल्प नाशिक-१ एकलव्य मॉडेल स्कूल,पेठरोड नाशिक क)प्रकल्प डहाणू-१ एकलव्य मॉडेल स्कूल,कांबळगाव ता.पालघर जि.,ठाणे ड)प्रकल्प धारणी-१ १ एकलव्य मॉडेल स्कूल,चिखलदरा,ता. जि.अमरावती इ)प्रकल्प नाशिक -१ इंग्रजी माध्यमाची आश्रमशाळा मुंदेगाव ता.इगतपुरी जि.नाशिक
३	योजनेतील प्रस्तावित लाभ क्षेत्र	सदर विज्ञान केंद्र उभारणीसाठी प्रकल्पाच्या कार्यक्षेत्रात साधारणतः ५ शाळांमागे १ विज्ञान केंद्र उभारणी करिता ज्या आश्रमशाळेत कमीत कमी १२०० ते १५०० स्ववेअर फूट (तीन वर्ग खोल्या) एवढ्या जागेची उपलब्धता होईल अशा शाळा
४	योजनेसाठी येणाऱ्या खर्चाचे अंदाजपत्रक	अंदाजे प्रति युनिट रु.१४.०० लक्ष एकूण ०५ युनिट साठी रु.७०.००लक्ष खर्च अपेक्षित
५	योजना राबविणारी यंत्रणा	संबंधीत प्रकल्प अधिकारी व संबंधीत संस्था
६	नियंत्रण अधिकारी	संबंधीत अपर आयुक्त आदिवासी विकास,नाशिक
७	योजनेचा उद्देश व हेतू	सामाजिक व आर्थिक विकास संस्था केरवाडी ता.पालम जि.परभणी या संस्थेने डिस्कवरी सायन्स सेंटर या नावाने महाराष्ट्रात पहिले (मुंबई बाहेरचे) सायन्स सेंटर सुरु केले आहे. हे सेंटर २८,००० चौ.फूट आकाराचे आहे. त्या सेंटरमध्ये वर्षा काठी १०,०००/- पेक्षा अधिक मुले येतात, त्यांच्या सोबत त्यांचे शिक्षकही येतात. सदरच्या संस्थेत प्रवेश केल्यानंतर दृष्टी बदलत असल्याबाबत भेट दिलेल्या अनेक शिक्षकांनी नमूद केले आहे. विज्ञानाच्या ज्या संकल्पना इ.१० वी पर्यंतही समजत नाहीत त्या सदरील सेंटरमध्ये एका दिवसात स्पष्ट होतात. शाळेत विज्ञान केवळ कागदावर शिकविले जाते. त्यातील मूळ विज्ञान व संकल्पना शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांना स्पष्ट होण्यासाठी त्या पद्धतीने प्रयोग सदरील संस्थेत करता येतात. त्याच बरोबर अनेक प्रश्न सोडविण्याच्या गणिताच्या व भूमितीच्या विविध पद्धती विद्यार्थ्यांना सोप्या भाषेत व सप्रयोगासह शिकावयास मिळतात. तसेच विद्यार्थ्यांची वैचारिक पातळी वाढण्यास मदत होते.

		<p>वरील बाबींचा विचार करुन ज्या शाळेत कमीत कमी १२०० ते १५०० स्क्वेअर फूट (तीन वर्ग खोल्या) एवढ्या जागेची उपलब्धता होईल अशा शाळेच्या ठिकाणी परिसरालगत असलेल्या आश्रमशाळेत एक विज्ञान केंद्र उभारणी बाबत प्रस्तावित आहे.</p>
८	योजना अंमलबजावणी कार्यपद्धती	<p>१.आयुक्त आदिवासी विकास हे योजनेचा निधी संबंधित अपर आयुक्त यांना वितरीत करतील.</p> <p>२.संबंधीत प्रकल्प अधिकारी आपल्या कार्यक्षेत्रातील शासकीय आश्रमशाळांचे सर्वेक्षण करुन सायन्स सेंटर उभारणीसाठी वरील तपशीलप्रमाणे पात्र शासकीय आश्रमशाळेची निवड करतील.</p> <p>३.अपर आयुक्त हे निवड केलेल्या आश्रमशाळेवर सायन्स सेंटर उभारणी करिता नामांकित संस्था/एजन्सी कडून सोबतच्या विवरणपत्रातील अनुक्रमांक १ ते १०६ मध्ये नमूद केलेल्या बाबींचे स्पेसीफीकेशन प्रमाणे राज्य किंवा केंद्र शासनाकडील दरकरारानुसार ई-निविदा मागवून साहित्याची खरेदी करतील.</p> <p>४.प्राप्त ई-निविदेतील पात्र ठरणान्या निविदा धारकाचे प्रस्तावास संबंधित अपर आयुक्त हे अंतिम मान्यता देवुन पात्र निविदाधारकास स्पेसिफीकेशन प्रमाणे साहित्य पुरवठ्याचे आदेश देतील.</p> <p>५.संबंधित अपर आयुक्त हे निविदा धारकाकडून १०० रु.च्या स्टॅम्प पेपरवर पुरवठा आदेशातील अटी व शर्ती मान्य असल्याबाबत करारनामा करतील.</p> <p>६.योजनेतील साहित्याचा पुरवठा निवड केलेल्या शाळेच्या ठिकाणी करणे बंधनकारक राहील. तसेच पुरवठा केलले साहित्यप्रमाणे सायन्स सेंटर कार्यान्वित करुन देण्याची जबाबदारी देखील पुरवठाधारकाची राहील.</p>
९	निधी वितरणाची कार्यपद्धती	<p>१. पुरवठाधारकाने स्पेसिफीकेशन नुसार व सुस्थितीत साहित्याचा पुरवठा केल्यानंतर ७० टक्के रक्कम अनुज्ञेय राहील.</p> <p>२. सायन्स सेंटरची उभारणी केल्यानंतर २० टक्के रक्कम देय राहील.</p> <p>३. सायन्स सेंटरची उभारणी करुन साहित्याच्या वापराबाबतचे शाळेतील विषय शिक्षकास प्रशिक्षण दिल्यानंतर उर्वरित १० टक्के रक्कम देय राहील.</p>
१०	योजनेच्या अटी व शर्ती	<p>१.खरेदी केलेले साहित्य (Establishing Small Science center in /Govt.Schools) निवड केलेल्या शासकीय आश्रम शाळांना थेट पुरवठा करण्याची जबाबदारी पुरवठा धारकांची असून यंत्र सुस्थितीत आस्थापित करुन वापरण्याबाबतचे ८ दिवसांचे प्रशिक्षण संबंधीत विज्ञान व इतर शिक्षकांना देणे बंधनकारक राहील.</p> <p>२.साहित्याचा पुरवठा पूर्ण झाल्यानंतर Instalation अहवाल शासकीय आश्रमशाळेतील मुख्याध्यापक यांचेकडून प्रकल्प अधिकारी यांचे मार्फत अपर आयुक्त यांच्याकडून तपासणी करुन संयंत्र लाभदायी</p>

		<p>ठरल्यानंतर यंत्रणेची निविदेतील मंजूर रक्कम अदा करण्यात येईल. या व्यतिरिक्त जादा रक्कम अदा करता येणार नाही.</p> <p>३.पुरवठा केलेल्या साहित्याची (Establishing Small Science center in /Govt.Schools) नोंद आश्रमशाळेतील जडसंग्रह नोंदवही मध्ये घेण्यात यावी.</p> <p>४.आश्रमशाळेत प्राप्त झालेले साहित्य (Establishing Small Science center in /Govt.Schools) संबंधीत आश्रमशाळेच्या मुख्याध्यापक/विज्ञान शिक्षक यांच्या नियंत्रणाखाली राहील.</p> <p>५.योजना राबविल्याबाबतचे उपयोगिता प्रमाणपत्र विहीत प्रपत्रात सादर करावे.</p> <p>६.पुरवठा करावयाचे साहित्याची (Establishing Small Science center in /Govt.Schools) तांत्रिकदृष्ट्या व स्पेसिफीकेशन प्रमाणे योग्य असल्याबाबत प्रमाणपत्र प्राचार्य,औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था/तत्सम संस्था यांचेकडून तपासणी करून देणेबाबत संबंधित पुरवठा धारकास बंधनकारक राहील.</p> <p>७.सदर योजनेअंतर्गत जेवढे अनुदान मंजूर करण्यात आले आहे त्याच मर्यादेत योजना पूर्ण करणे बंधनकारक राहील. कोणत्याही स्वरूपात अतिरिक्त अनुदान मंजूर केले जाणार नाही.</p> <p>८.योजना अंमलबजावणीच्या कार्यपद्धतीत तसेच योजनेच्या अटी-शर्ती व लक्षांकात बदल/लक्षांक वर्ग करण्याचे अधिकार आयुक्त, आदिवासी विकास,म.रा.नाशिक यांना राहील.</p> <p>९.सदर योजनेचा मासिक/त्रैमासिक प्रगती अहवाल व खर्च अहवाल तसेच खर्चाचे उपयोगिता प्रमाणपत्र अपर आयुक्त व आयुक्त यांनी आदिवासी विकास यांना सादर करणे बंधनकारक राहील.</p> <p>१०.योजने अंतर्गत लाभ दिलेल्या लाभार्थ्यांची माहिती आदिवासी विकास विभागाच्या संकेतस्थळावर प्रसिध्द करण्याची जबाबदारी संबंधीत अपर आयुक्त व प्रकल्प अधिकारी यांची संयुक्तिकरित्या राहील.</p> <p>११. सायन्स सेंटर कार्यान्वित झाल्यानंतर तेथे जवळील आश्रमशाळेतील विद्यार्थ्यांचा भेटीचा कार्यक्रम नियमितपणे आयोजित करण्यात यावा.</p>
११	योजनेची फलनिष्पत्ती	<p>१. शासकीय आश्रमशाळांमध्ये शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांना या सायन्स सोटरचा चांगल्या प्रकारे लाभ होईल तसेच विद्यार्थी स्वतः प्रयोग करायला शिकतील. त्याचप्रमाणे विद्यार्थ्यांचा वैज्ञानिक साहित्यांशी जवळून परिचय होईल. ज्यायोगे विद्यार्थ्यांच्या ज्ञानात भर पडेल व अभ्यासाव्यतिरिक्त बाहेरचे ज्ञान मिळण्यास सदर सेंटरचा उपयोग होईल.</p> <p>२. सदर योजनेमुळे स्थानिक तसेच इतर शासकीय आश्रमशाळेतील विद्यार्थ्यांच्या विज्ञानाच्या संदर्भातील संकल्पना अधिक स्पष्ट होण्यास मदत होईल.</p>

		<p>३. सदर सायन्स सेंटरमुळे विद्यार्थ्यांच्या ज्ञानाची कक्षा रुंदावण्यास मदत होईल.</p> <p>४. सदरच्या सायन्स सेंटरमुळे विद्यार्थ्यांना नवनवीन शोधांची माहिती मिळेल व विद्यार्थ्यांची संशोधकवृत्ती जोपासण्यास मदत होईल.</p>
--	--	--

List of Exhibits for Ashram Schools.

Small Science center.

S.N.	Name of the Exhibit	Quality & Size			Objective/usefulness/discription
		Base size /panel size	base size Panel/Size	Material Used	
1	Sun dial (Total solar Time)		115x95x140(H)	M.S. Plat, M.s. sq. Pipe, Hardware, paint Approx wt..11 kg.	This is a simple arrangement where the horizontal bar is fixed in the direction of pole star and inclined by angle refering to our position in Maharashtra. A semicircular dial is fixed dial can be adjusted according to position of sun and part of the year. Children can mark the timing on the dial with the shadow and even arrange the dial win Dakshinayan and uttarayan. we can call it a add Vance sun dial for day time.
2	Hot and cold colours(Plank's Law- Light and Radiation)	60x60x75(H)	30cm dia, 6 dishes	M.S. Sq. Pipe, M.S. sheet, paints Approx wt.12 kg.	Planks law explains about the absorption of energy from white light from Sun- and colours play Important role in it. Six dishes are provided with different colours and they are painted in different colours and kept in sun light. Children can feel the heat absorption by various plates by touching it and learn about law by experiencing the heat absorption.
3	Vortex (Tornado)-Low belt zone	60x60x70(H)	20 cm dia x 60(H)	Acrylic pipe, M.s. sheet, electric water motor half hp, metal sq. pipe and rod, powder coating Approx wt.30 kg.	Vortex is phenomena in fluid mechanics and this exhibit shows how pressure difference is created in very simple way. Water is column rotated in a Acrylics Vessel with help of Electric monoblock water pump. As the velocity of rotation riches certain level Vortex is observed students can learn about the pressure differences created due to rotation of fluid.
4	World Time Concept of Time and clock	60x60x70(H)	40 cm dia x 90(H)	M.S. Sq. Pipe, M.S. Flat, Ball, M.S. sheet, bearing, hosing, printed flex sheet, paints Approx wt.24 kg.	Children are always interested to learn about the time difference in different countries in world and this simple arrangement with world map fixed on cylinder gives them visual demo of the same. One can set time pointer in India and check the time difference in any other place.

LIST OF EXHIBITS FOR ASHRAM SCHOOLS SC

S.N.	Name of the Exhibit	Quality & Size			Objective/usefulness/discription
		Base size/panel size	base size Panel/Size	Material Used	
5	Day Night Model (good night is good morning)		75X75X100(H)	M.S. Pipe, M.S. sheet, gears, round sphere, bearing, powder coating, Light Switch and electric arrangementetc Approx wt.20 kg.	This model shows day and night on the earth as well as moon revolving around the earth. Children can understand solae eclips and lunar eclips.
6	Floating Ball - (Bernoulli's Principle)	60X60X75(H)	35X35X90(H)	electric power Blower, Plastic Ball, Acrylic tube, etc. Approx wt. 18 kg.	Air blow can lift an object and that is observed in this exhibit. A Ball is kept floating on a air blow. And children do low of experiments by changing air flow and direction. That is truly fun.
7	Watter lifting machine(Archimedes Screw pump)		90X45X65(H)	M.S. Sheet, M.S. Bar, Bearing, Plastic Pipe, Powder coating, hardware, etc. Approx wt. 20 kg.	Archimedes invented many small pumping devices to lift the water from cannels they are simple and known as examples of scientific creativity. Screw pump lifts water by just rotating it and that is fun for children.
8	Energy generation by Hydro Power		125X155X190, 190X155X50 tank	Acrylic, wood, electric circuit, magnet, sq. pipe, turbine, paint, LED-lights, designed special dinoma, electric wire, etc Approx wt. 36 kg.	Energy and generation of electricity is today main concern and this is a simple exhibit to understand the Hydro electric power generation.

S.N.	Name of the Exhibit	Quality & Size			Material Used	Objective/usefulness/discription
		Base size/panel size	base size Panel/Size			
9	Wind energy -Wind Mill		50X150X150(H)	M.S. sq. pipe, M.S. sheet, Blower, LED, wire, designed dinoma, armature etc. Approx wt. 32 kg.	Energy and generation of electricity is today main concern and this is a simple exhibit to understand the wind electric power generation.	
10	Measure wind velocity by Anemometer		60X60X250(H)	Sq. Pipe, anemometer, E18paints, hardware. Approx wt.12 kg.	Anemometer is used to measure the speed of wind flow this is very delicate electronic instrument and this shows wind speed in Meters per second. We talk about wind energy but children can learn from this instrument about the parameters of this important energy source.	
11	Visual Concentration and control (Check Your)	50X80X75(H)	90X60X45(H)	M.S. Square pipe, M.S. sheet, M.s. flat, Hex bolt and nut, electric circuit, paint, etc. Approx wt. 19kg	This is a simple do experiment. Control your hand activity is not that simple is need lot of concentration and alertness. Seeing- annualizing and doing action is very important driving skills, are observed in this action. So knowing our own skills is some times eye opening.	
12	Check Your Energy level:	40X40X75(H)	45X30X35(H)	Metal sheet, ampere meter, electric wire. Approx wt. 9 kg.	Human body is a source of energy and two hands work like a energy cell and one can experience it if one puts two hands on plates of two different metals there is potential different and some uAmps flow is shown in meter- as heart bits are faster it gives more deflection.	

S.N.	Name of the Exhibit	Quality & Size			Objective/usefulness/discription
		Base size/panel size	base size Panel/Size	Material Used	
13	Basic machines-First order Lever		45X90X45 (H)	Metal Pipe, Weights, MS pipe, C-chinal, board. Approx weight 17kg	The model has a lever pipe made from MS. Has a central fulcrum. We should be able to change and fix fulcrum position. The model has 6 kg. weight fixed on one side and other side has a handle to press the lever. There should also be a rod in which we can add weights. Model comes with 5 weights each of 500 gms. The weights have hole in the centre. ~~We can place these weights in the rod. The model has a lever pipe made from MS.~~
14	Basic machines Second Order lever		45X90X45 (H)	Metal Pipe, Weights, MS pipe, C-chinal, board. Approx weight 17kg	Has a central fulcrum. We should be able to change and fix fulcrum position. The model has 6 kg. weight fixed on one side and other side has a handle to press the lever. There should also be a rod in which we can add weights. Model comes with 5 weights each of 500 gms. The weights have hole in the centre. ~~We can place these weights in the rod. The model has a lever pipe made from MS.~~
15	Basic Machines Third order lever		45X90X45 (H)	Metal Pipe, Weights, MS pipe, C-chinal, board. Approx weight 17kg	Has a central fulcrum. We should be able to change and fix fulcrum position. The model has 6 kg. weight fixed on one side and other side has a handle to press the lever. There should also be a rod in which we can add weights. Model comes with 5 weights each of 500 gms. The weights have hole in the centre. ~~We can place these weights in the rod. The model has a lever pipe made from MS.~~
16	Equal Action - Reaction			Plywood , paint, motor , electrical material, ribber , glass etc.	A small car is fitted with two toy fans as you switch on one fan the car moves in one direction and with the other fan it moves in opposite direction using Action-Reaction Principle.

S.N.	Name of the Exhibit	Quality & Size			Objective/usefulness/description
		Base size/panel size	base size Panel/Size	Material Used	
17	Center matters -Tower of Pissa			plywood, metal stand , wire rope , formika ,	A metal ball suspended in the Centre. The model can be tilted in any direction the towers remain up-right till its C.G. passes through its base. Student will learn Center of mass and Center of Gravity.
18	Three dlimentional-Periodic Table		5x150X120(H)	M.S. angle, Plywood, paints Approx wt.25 kg.	Chemical Compounds and its information is been displayed in this exhibit, it is an interest generating and interactive type of exhibit.
19	Travelling waves (Wave motion)		45X60X230(H)	Belt, Metal rods, spring, pipe Approx wt.18 kg.	This is a very complex action and difficult to understand. Wave propagation is not understood by students in theory classes can see this action in springs and understand the phenomena and correlate with theory. Student learns by observation about compression and expansion of springs and correlate the action in sound waves.
20	Tarang / Musical pipes	115X120 Frame	3 CM inches dia pipe with 3mm thickness. 7 pipes like 90, 80, 70, 60, 50, 40, 30 CM long.	Metal pipe, Sq. Pipe, m.s. sheet and paint Approx wt.12 kg.	This is simple arrangement of MS pipes and a hammer stick and when one heats the pipes it gives different vibrations. Though it looks simple the length of pipe is very critical and need lot of design efforts to make it perfect. As the length and thickness changes the sound is different.

S.N.	Name of the Exhibit	Quality & Size			Objective/usefulness/discription
		Base size/panel size	base size Panel/Size	Material Used	
21	Dish Transmission -reciever Parabolic Dishes	90X120 Frame x 2 frames	120 CM Dia dishes x 2	M.S. Round Bar, M.S. sq. Tube, M.S. Bush, KNOB, M.S. sheet, paints, hardware. Approx wt26 kg.	This is to demonstrate about the reflections of sound and how eco is generated this arrangement also demonstrates dish anatine working. The two FRP molded Concave dishes are arranged just opposite each other. Children learn about sound wave propagation and laws with this arrangement.
22	Infinity tunnel: Magic of Reflection	45X45X30(H)	50X50X60(H)	Mirror, lighting, Plywood sheet, , rope wire , electricarrangement. Approx wt. 16 kg.	Magic Tunnel is a fun science exhibit which demonstrates working of parallel mirrors and makes children think about the effect and Illusion created
23	Think Big Kaleidoscope	45X45X30(H)	45X75X30(H)	PVC pipe, Glass mirror, Screen slab, Painting etc. Approx wt. 14 kg.	Fun with mirrors: 200 mm Diameter pipe is used to construct with three plain mirrors and a glass lance to observe the formations. Big shape of the exhibit attracts children. Grass shapes and liquid of various viscosities are used so that movement of liquid makes it more live.
24	Watch above wall- periscope	60X60X70(H)	30X130(H)	M.S. sq. Pipe, M.s. Round, M.S. sheet, M.s. Shaft, Housing, Cover, Mirror, Bearing etc. Approx wt. 17 kg.	This is a simple arrangement of mirrors and widely used Idea in defense and Camera technology. 45 degree mirrors are arranged so that vision level is changed.
25	Pin hole camera	45X45X75(H)	60X35X35(H)	Plywood, Glass, paints, sq. pipe, M.S. angles, M.S. sheet, paint, etc. Approx wt. 17 kg.	this is a standard principal of light passing through a pin hole and image is created up side down on screen. A model is 200mm dia. pipes are used to demonstrate the principal and it is fixed on a three leg stand.

S.N.	Name of the Exhibit	Quality & Size			Material Used	Objective/usefulness/discription
		Base size/panel size	base size Panel/Size			
26	Funney Mirrors Vertical Concave and Convex Mirror	60X60X45(H) x 1 stand	55X30X90(H) x 1 mirror	M.S. Sq. pipe, M.S. Plate, M.S. sheet, Black film, Paint, etc. Approx wt. 14.	Fun with Concave , convex and plain mirrors is always point of attraction for all this helps children to learn and experience the laws of reflection of light.	
27	Funny mirrors-Horizontal Concave and Convex Mirror	60X60X45(H) x 1 stand	55X30X90(H) x 1 mirror	M.S. Sq. pipe, M.S. Plate, M.S. sheet, Black film, Paint, etc. Approx wt. 14.	Fun with Concave , convex and plain mirrors is always point of attraction for all this helps children to learn and experience the laws of reflection of light.	
28	Mixing og lolours-Newton's Colour disc		45X50X125(H)	paints, sq. pipe, M.S.sheet, paint, cycle free wheel, etc. Approx wt. 12 kg.	This is a well known principal of mixing of colours. A Dish painted with all seven colours is rotated with the help of mechanism used and as it rotates one can observe changes in colours.	
29	Mixing of colure light effects!	50X80X75(H)	60X90X75(H)	Light, acrylic sheet, Electrical Equipment etc. Approx wt. 20 kg.	It is simple way to learn about theory of light mixing light source and Red-yellow and blue light is mixed and observed on screen the changes. One can also observe who this simple thing can be used to decode the colour visibility and non visibility.	
30	See your pupil- controlled by tiny mussels	40X40X75(H)	45X30X20(H)	Focus light, Plywood, electric circuit, Convex mirror, Dimmer, Switch etc. Approx wt. 10 kg.	It is simple way to learn about theory of light mixing light source and Red-yellow and blue light is mixed and observed on screen the changes. One can also observe who this simple thing can be used to decode the colour visibility and non visibility.	

S.N.	Name of the Exhibit	Quality & Size			Objective/usefulness/discription
		Base size/panel size	base size Panel/Size	Material Used	
31	Match two faces and have new face	60X90X75(H)	60X10X60(H)	Mirror, Plywood, Paint, etc. Approx wt. 12 kg.	Match your face and feel the Change : split mirrors strips are fixed on the frame and they are both side mirrors. Two persons stand on opposite sides of frame and try to mach two faces and in the mirror strips that helps to mix two faces and see the effect. It is fun to observe mixing faces for Girl and boy.
32	Moving picture -concept of motion pictures (Persistence of Vision)	45X45X75(H)	45X45X60(H)	Electrification, electric motor, lighting system, pvc sheet, round ring, etc. Approx wt. 10 kg.	This a Cylindrical drum with slits on it and allowed to rotate. A set of picture is fixed in side and observer when observes from rotating slit one can see a moving picture. This is with light source.
33	Strech your thinking to find truth- Magic Water tap	40X40X75(H)	45X45X90(H)	Acrylic sheet, water tap, water motor, electric arrangement. Approx wt. 10 kg.	a optical Illusion is created with glass and water so that one observes that water is coming from tap but there is no pipe connection at the back of tap. It is a exhibit enclosed in Acrylic box and a set on wooden table. This exhibit helps children to think logically with the available experience and scientific principals
34	Illusion of Parallel Line	wall mount	60X90	Acrylic sheet, vinyl sticker material, wood. Approx wt. 4 kg.	This is where children learn about visual limitations and relates it with brain training and fun. Illusion is enjoyed by all age groups and that is good learning fro children that What we see is not always true!
35	Plasma Ball (Electromagnet)	30X30X10(H)	15 CM dia. Ball	Electromagnet, gall ball, electricity, wooden base. 1 kg.	Create high tension electricity in vaccum tube. Plasma effect in electrons created through touching plasma ball
36	Advantages of pulley	Wall Mount Box	20X140X100(H)	metal pulleys, thread, weights, glass, bearing, M.S. sheet etc. Approx wt. 30 kg.	Pulleys are regularly used in day to day life. Mechanical advantage is a gift to mankind and that helps to work safe. This exhibit helps children to learn about work and Mechanics.
37	Play with Parmanant magnets (Types of Magnet and it's lines of forces)	40X40X75(H)	60X60X7(H)	Base Board and support, table support, metal Balls, Acrylic Cover, Magnets etc. Approx wt. 10 kg.	Types of Magnets and its Magnetic forces lines patterns: Set of Strong magnets are enclosed so that one can not see the shape of magnet. And an enclosed bank of iron balls is created. One can observe the magnetic field lines and judge and find out the shape of magnet in side the enclosed box

S.N.	Name of the Exhibit	Quality & Size			Objective/usefulness/discription
		Base size/panel size	base size Panel/Size	Material Used	
38	Who travells fast? (Minimum Time Path)		40X150X120(H)	M.S. bar, paint, ball Approx wt. 10 kg.	This is also about a gravity and work done and time to travel. Acceleration due to Gravity is a complex phenomena but children understand this with a simple experiment by just observation of Ball rolling by two different paths.
39	Cone that travells up the ramp(Double Ended Cone)	125X65X40(H)	30cm. dia cone , 90cm. long	M.S.sheet, M.S. sq. pipe, Powder coating, M.s.plate paint, etc. Approx wt. 10 kg.	This exhibit is visual illusion and mechanical advantage of slope. A conical shape climbs to opposite slope that is not seen and not possible to work against gravity. So children start thinking scientific way to find out the reason and fact hidden. Scientific surprises are used as stimulators in the process.
40	Soap water surface tension forms and fun with bubbles		45X45X30(H) x 2 base	M.S. sheet, Acrylic sheet, metal rods, soap water, metal rod shape, hardware,paint, etc. Approx wt. 14 kg.	Surface tension is nice concept which can be demonstrated with soap water and various three dimensional shapes and various formations can be observed. This is real fun for children and they learn a lot about principal.
41	Moving weight develop forces (Angular Momentum)	Chair 50x50, chair Hight 45, Base 100X100X60(H), cycle wheel 60 CM dia, Base to chair top height 110 CM		M.S. sheet, M.S. sq. pipe, Powder coating, cycle wheel, m.s. bar, paints, bearing, hosing. (Including Foundation in Concrete)	Angular momentum is another complex principal of Mechanics to understand this Gyroscopic couple play a important role in turning big ships and Aeroplanes but a simple
42	Forces on Moving wheel (Gyroscope)				conservation with wheel on axle is used
43	Theory of collision (Newton's cradle/ transfer of energy)	wall Mount	45X50X95 with hanging balls.	M.s. round bar, M.S. sheet, wire rope, s.s. Ball, paint, hardware, etc. Approx wt. 12 kg.	Third law of motion is very important in transfer of energy and acceleration conservation of energy is better understood with this exhibit.
44	Solid and liqued in Motion(Which Ball contains solid and which contains liquid)	35X60X75(H)	15 CM Balls x 2	M.S. sq. Pipe, M.S. sheet, Bearing, hosing, powder coating, etc. Approx wt. 10 kg.	Here in this exhibit one ball contains water and another contains sand, both the ball get revolving by the hands, after few seconds both the balls get stop by the tip of the finger, if the finger removed the ball containing water gets revolve automatically, because the inside water still having in motion.

S.N.	Name of the Exhibit	Quality & Size			Objective/usefulness/description
		Base size/panel size	base size Panel/Size	Material Used	
45	Energy levels and motion (Coin movement in cone- Planetary movement)		75X75X75(H) with stand	Plastic fiber, m.s. Base, powder coating Approx wt. 9 kg.	This is a specially designed conical shape where we can move a coins or any round shape in motion. Planetary movement can be explained in this exhibit. As coin loses energy it moves towards centre and finally collected at the centre.
46	Simple Pendulum		100X150 Frame	S.S. Ball, wire rope, M.S. rod and angle Approx wt. 8 kg.	A pendulum is a weight suspended from a pivot so that it can swing freely. When a pendulum is displaced sideways from its resting equilibrium position, it is subject to a restoring force due to gravity that will accelerate it back toward the equilibrium position. When released, the restoring force combined with the pendulum's mass causes it to oscillate about the equilibrium position, swinging back and forth. The time for one complete cycle, a left swing and a right swing, is called the period. A pendulum swings with a specific period which depends (mainly) on its length.
47	Save Energy - how to save Electricity	40X115X75(H)	130X145X60(H)	Electric circuit, electric equipments, voltmeter, ampere meter, plywood frame, electric connection. Approx wt. 25 kg.	Saving energy is most important as cost of generation is going up very fast. We can demonstrate this by measuring the parameters of Electricity consumption by some common lighting devices like Florescent tube used with Copper choke, electronic ballast, Aluminum Choke, Led light and CFL light. One can measure power consumption using V-I-W and observe the change in consumption of energy
48	Solar cell and photo voltaic panel- How it works and effect of light intensity on generation	50X80X75(H)	60X90X45(H)	Base board, M.S. Sq. Pipe, solar Panel, Digital volt meter, Dimmer, Painting, etc. Approx wt. 13 kg.	how it works and effect of light intensity on Generation: Solar panel with moving light source is fixed on the table and one can move the light in various angels and see the effect on photovoltaic cells and there working and out put on a volt meter

S.N.	Name of the Exhibit	Quality & Size			Objective/usefulness/discription
		Base size/panel size	base size Panel/Size	Material Used	
49	solar Energy application and conversion in other forms for light, work done and sound generation	60X90X75(H)	15X90X15(H)	Acrylic Covr, Solar Panel, Light, Fan, FM radio, Dimmer, painting, etc. Approx wt. 16 kg.	A solar panel generates energy and that is used to produce different forms of energy like sound (Radio) light (led lamp) work (air flow) and so on this is demonstrated in this exhibit this will have light source with which one can note that light is converted in to electrical power.
50	Pythagoras Theorem		75X90	Plywood, wood Approx wt. 4 kg.	Pythagoras Theorem can be understood very easily by this model, children can measure and understand by their own interactively.
51	Three Dimension		75X30X50(H), 15X30	Plywood and wood Approx wt. 12 kg.	What are the three dimensions in a substance, can be understood by this puzzle, this is again problem solving and curiosity generating exhibit for the children.
52	fill the box		60X60X30(H)	plywood 12 kg.	Calculation of geometrical shape in a 3-Dimensional way and problem solving nature develops by this puzzle.
53	Pyramid-1		30X25X25(H)	wood, paints Approx wt. 2 kg.	Triangle and its 3-dimesional shape in puzzle form, two triangle shape to make one big pyramid.
54	Pyramid-2	45X45X20(H)	30X25X25(H)	Plywood Paint Approx wt. 6 kg.	different shapes to create one pyramid and solve the puzzle.
55	Brhma Puzzle		50 CM dia.x12(H)	plywood, paints Approx wt. 3 kg.	Series of Probability, problem solving and concentration can be develop by this puzzle.
56	Brain Vita		60X60X15(H)	plastic, plywood, paints Approx wt.08 kg. 4 kg.	Series of Probability, problem solving and concentration can be develop by this puzzle.
57	crossing the pool puzzle		75X25X30(H)	Plywood, animal toys sun mica colour paints Approx wt. 3 kg.	How a big goal can be achieved by Debugging and problem solving by concentrating on the small goal can be develop by this puzzle.
58	multiple images	110X110X110	21X21X18(H)	Mirror, Plywood, sunmica Approx wt. 8 kg.	Mirrors and images are the big attraction for everyone in this world, how The placement and direction multiply the images of a object can be easily shown by this exhibit.
59	Fill the square	60X60X30(H)		Plywood, sunmica, wood, paints Approx wt. 7KG	Filling the square by adjusting different shapes and its size is a big fun for the children.
60	Rain gauge (big size)			Fiber material with foundation	to calculate Rain

S.N.	Name of the Exhibit	Quality & Size			Objective/usefulness/discription
		Base size/panel size	base size Panel/Size	Material Used	
61	Solar Unit (actual working unit)- 2 Units			Solar pannel, 4 tube lights , battery , electrification	In absense of actual electricity, we can use this Solar Unit for the lighting the center, because of that children can see use of actual solar system in their own school.
62	Live working Bio Gass Unit (outdoor)			Manufactured with durable PVC water tank unit with metal material	This unit will help children to understand the mechanism of BIO Gass working. In addition to that, they can use this bio bass for any cooking services on limited use. To maintane this BioGass is very easy, this run on west food or any starch.
63	Electrification (Inside)			Electric fittings	As per our exhibits requirment we will make all electrical arrangements with switch boards, buttons, wirings , pvc pipe, tube lights etc. for this basic supply should be there, bringing basic supply will not be our responsibility
64	Coloring of the center from inside			Oilbond	beautification of the center. Colorfull walls with different colors. Making construction or any repair work will not be our responsibility. We will give color to existing rooms as it is.
65	smell and recognize the food			Wooden frame on stand , seeds, artificial essence of food, color, metal frame ,	This is a fun game with basic information about different kind of seeds and food smell, without looking to seeds by touching and smelling children should understand what it is inside. Its informative and fun game kind of exhibits. But because of this children can learn to recognize seeds by just touching.
66	Vasundhara - Biodiversity live model	60X60X45(H)	75X75X35(H)	Polly carbonated dom Light, Switches , Plywood, Electric apparatus etc. Approx wt. 12 kg.	This is closed model of environment in a thick glass vassal it is having water- soil air and living things in side and only sunlight is allowed to go in and a compete demo natural environment is created in side the glass.
67	D.N.A. Structure		45X45X90 (H)	Base baord support, acrylic cylinder, copper pipe structure, acrylic cover, LEDs, light source, painting Approx wt. 4 kg.	a DNA structure is demonstrated in a acrylic capsule with the help of lights this is a static model and it need light source to make it more attractive.
68	Human Torso-Model	with base	45 x 45 x 75	POP , paints	To know internal Body parts of a human being and its functioning is a curiosity of everyone, by this placement of a organ in a body can be seen interactively

S.N.	Name of the Exhibit	Quality & Size			Objective/usefulness/discription
		Base size/panel size	base size Panel/Size	Material Used	
69	Heart	Life size	life size With Base	Imported POP, paints	Information about the Heart and internal sections of a Heart.
70	Human Lungs	Life size	With Base	Imported POP, paints	Information about the Lungs and internal sections of a lungs.
71	Kidney	Life size	With Base	Imported POP, paints	Information about the Kidney and internal sections of a Kidney.
72	Brain	Life size	With Base	POP, paints	Information about the brain and internal sections of a brain
73	Digestive System part - Stomach only	Life size	With Base	POP, paints	Information about the Digestive system and internal sections of a Stomoch
74	Skin	Life size	With Base	POP, paints	Information about the Spleen system and internal sections of a Spleen
75	Eye	Life size	With Base	POP, paints	Information about the Eye and internal sections of a Eye.
76	Human Teeth	Life size	With Base	POP, paints	Information about the Human Teeth
77	Human Body joint	Life size	With Base	Imported PVC plastic	
78	Human Body joint	Life size	With Base	Imported PVC plastic	
79	Human Body joint	Life size	With Base	Imported PVC plastic	
80	Human Body joint				
81	Human Body joint	Life size	With Base	Imported PVC plastic	
	Poster exhibition on related issues like below				
82	Earth	High Quality print material with proper feeltings. Printing on PVC sheet directly. The poster material will be durable and Export quality. Size of 1' 80 X 150 cm. posters = 28 Nos.. 60 x 240 cm. = 2 Nos.			Various information will get to the students about the subject
83	Ecosystem				
84	Animals on Earth				
85	Scientist				
86	Environment				
87	Illusion				
88	Chemical Compounds and Periodic Table				
89	Energy				
90	Energy resources				
91	Sound				
92	Fluid				
93	Motion				
94	Optics and Lights				
95	Hydraulics, Mechanics and machines				

High Quality print material with proper feelings. Printing on PVC sheet directly. The poster material will be durable and Export quality. Size of 1) 80 X 150 cm. posters = 28 Nos.. 60 x 240 cm. = 2 Nos.

High quality PVC sheets

S.N.	Name of the Exhibit	Quality & Size			Material Used	Objective/usefulness/description
		Base size/panel size	base size Panel/Size			
96	Biodiversity					
97	magnetism					
98	Body Anatomy					
99	Pendulum					
100	Information Posters on Each Exhibits	1 x 1.5 ft.	40 no.		High Quality PVC sheet	
101	Small Posters Gallery					
	Rain water Harvesting					
	Bio -Gas formation					
	Volcano					
	T.S. of Soil					
	Moon					
	Pollution					
Audio Video Section						
102	LCD Projector Syastem				Branded DLP Projector System, wall Mount screen , Branded DVD player, Audio System with speakers.	Audio Visual system for watching all kind of Scientif/informative/educational etc. videos on bigger screen. This kind of section always help children to learn much more through films on various issues.
103	Folding Screen					
104	Branded DVD player					
105	Audio system (for 50 children)					
106	Meterology section (weather station)				Metal Chainal , metal pipe , digital weather station with wind direction unit , minimum maximum thermometer .	This unit will help children to check weather every day at their own school. With digital weather station children can see every thing whatever they want to check with the weather, with wind direction children can understand the wind status. This is one of the most important exhibit in this center.